

ETNICITA SLOVANSKÉHO AREÁLU

(Historické proměny a současný stav)

Editori:

Mgr. Kateřina Kedron, Ph.D. (jazykovědná část)

PhDr. Marek Příhoda, Ph.D. (literárněvědná a historická část)

Červený Kostelec / Praha
2011

LATINSKI JEZIK KAO NADNACIONALNI ELEMENT U HRVATSKOJ: PRIMJER JEZIČNIH PRIRUČNIKA

ŠIME DEMO
Hrvatski studiji, Zagreb

U antici uspostavljeno i učvršćeno jezično jedinstvo Europe pod plashom latinskoga već se u srednjem vijeku dezintegriralo na razini pučkoga govora, dok se početkom novoga vijeka taj proces stao širiti u sferu intelektualnoga života. Gubljenje važnosti latinskoga povezano je s porastom važnosti narodnih jezika, njihovim zadobivanjem sve veće društvene uloge i, posljedično, njihovom standardizacijom.¹

Povlačenje latinskoga pred narodnim jezicima nije se svugdje dogodilo istovremeno. Hrvatska je primjer zemlje koja se najduže u svijetu držala latinskoga, i to u političkoj, književnoj i općoj intelektualnoj upotrebi. Temeljni su uzroci tomu status latinskoga kao neutralnoga jezika u višejezičnom Ugarskom kraljevstvu, kojemu je Hrvatska pripadala,² kao i politička slabost narodnoga jezika.

Postojeći osvrtni na mjesto latinskoga u kulturi Hrvatâ promatraju njegov književni, manjim dijelom i politički, aspekt.³ U ovom se radu ta

¹ Usp. FEBVRE, L. – MARTIN, J., *The coming of the book. The impact of printing 1450–1800*, London – Atlantic Highlands 1976, 319; BURKE, P., *Languages and Communities in Early Modern Europe*, Cambridge 2004, 63.

² Usp. *item*, 45.

³ Usp. VRATOVIĆ, V., O odnosu i uzajamnim vezama književnosti pisane na latinskom i narodnim jezicima. *Živa antika* 29 (1979), 91–98; VRATOVIĆ, V., latinskom i narodnim jezicima. *Živa antika* 29 (1979), 91–98; VRATOVIĆ, V., *Hrvati i latinska Europa. Latinsko-hrvatske teme*, Zagreb 1996; KATIČIĆ, R., *Drugi jezici u povijesti hrvatskoga. Suвременa lingvistika* 43–44 (1997), 109–116; RAPACKA, J., Uloga latinskog jezika u regionalnim sustavima i općenacionalnom sustavu hrvatske kulture, in: *Hrvatska književna baština II*. Ur. D. Fališevac et al., Zagreb 2003, 373–394.

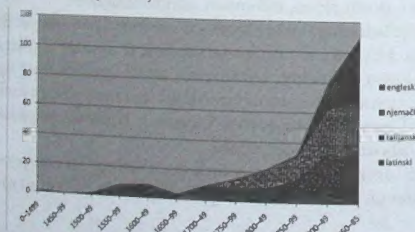

slika pokušava upotrijebiti podatcima iz jezičnih priručnika. Obrazovna, naime, domena, uz sudbenu, administrativnu i sl., spada u tzv. istaknute domene moći, u kojima se najbolje vidi suodnos između vladajućih struktura i jezika, jer se oblikovanje jezične politike vlasti provodi upravo kroz njih.⁴ Uz to, jezični su priručnici rijetka vrsta djela u kojima se dva jezika eksplicitno i kontinuirano dovode u međuođnos. Stoga su osobito prikladni za ovakav tip istraživanja.

OPĆE ZNAČAJKE KORPUSA

Osim podataka koje dobivamo iz izravnih obraćanja čitatelju, na raspolaganju su nam i implicitne naznake, koje obuhvaćaju npr. činjenicu da je djelo izdano, vrijeme i mjesto izdavanja, metajezik djela i sve ostalo iz čega i bez autorova naputka možemo izvući zaključke. Takvi su osobito statistički podatci, koji mogu pokazati smjerove razvoja kroz duže razdoblje.

Tako nam zastupljenost jezika u rječnicima može pokazati mijene u njihovim odnosima (Slika 1).

Slika 1. Obađenost najzastupljenijih jezika u rječnicima u Hrvatskoj do 1985.⁵

⁴ Usp. RINDLER SCHJERVE, R. – VETTER, E., Historical sociolinguistics and multilingualism: Theoretical and methodological issues in the development of a multifunctional framework, in: *Diglossia and power: language policies and practice in the 19th century Habsburg Empire*. Ur. R. Rindler Schjerve, Berlin – New York 2003, 50.

⁵ Prema podatcima iz FRANOLIĆ, B., *A bibliography of Croatian dictionaries*, Paris 1985.

Iz prikaza je vidljiva dominacija latinskoga i talijanskoga do polovice 18. st., kada na scenu stupa njemački, koji prevladava i kroz 19. st., da bi mu se u 20. st. pridružio engleski. Primjećuje se i da produkcija vezana za latinski od polovice 18. st. zaostaje za općim porastom broja leksikografskih djela.

Taj se razvoj može povezati s negdašnjom podijeljenošću današnjega hrvatskoga teritorija na sfere talijanskoga i srednjoeuropskoga utjecaja.⁶ Kulturni je život do potiskivanja Osmanlija iz Slavonije na prijelazu iz 17. u 18. st. bio neusporedivo življiji na obali, a propašću Mletačke republike veći dio hrvatskoga etničkoga prostora i politički se ujedinio, pa je obalni pojas postao njegov manji dio. Istovremeno na svjetskoj razini raste prevlast Njemačke u intelektualnom životu. I djela iz našega korpusa odražavaju taj pomak težišta (Tablica 1).

Zemlja	Razdoblje						
	0–1599	1600–49	1650–99	1700–49	1750–99	1800–49	1850–99
Italija	2	2		3	1	1	1
Austrija i Ugarska				1		–	
Njemačka							1
Ostalo i nepoznato	4	1	1	4	5		2

Tablica 1. Zemlje iz kojih potječu vrela za priručnike latinskoga u Hrvatskoj.⁷ Zatamljena su polja s izrazitom dominacijom jedne zemlje.

U nastavku će se razmotriti način na koji nam djela ukazuju na razvoj statusa latinskoga jezika u hrvatskoj kulturi nakon srednjega vijeka.

16. i 17. st.: KULTURNA DOMINACIJA LATINSKOGA

U Hrvatskoj je najstabilniji čimbenik očuvanja latinskoga obrazovanja bio isusovački školski sustav. Zajedno s franjevcima, isusovci su bili

⁶ Usp. RAPACKA, J., Uloga latinskog jezika u regionalnim sustavima i općenacionalnom sustavu hrvatske kulture, in: *Hrvatska književna baština II*. Ur. D. Fališevac et al., Zagreb 2003, 377–379.

⁷ U 20. st. nijedna zemlja više nema izrazit utjecaj, već tradicija postaje svojina svih naroda.

nositelji crkvenoreformnih zbivanja i gotovo jedini ranonovovjekovni prosvjetitelji.⁸

Renesansno je oduševljenje narodnim jezikom u Hrvatskoj kasnilo. Još se uvijek, osobito kod malih naroda, očekivalo da intelektualna komunikacija bude na latinskom. Štoviše, većina narodnih jezika još nije bila izgrađena u mjeri koja bi im omogućavala da sasvim preuzmu ulogu latinskoga.⁹

Ipak, porast interesa za narodni jezik nije se mogao zaustaviti. Međutim, prvi izrazi toga interesa posredovani su, na ovaj ili onaj način, dominantnim latinskim jezikom. Latinski je metajezik prve gramatike narodnoga jezika.¹⁰ Prvi višejezičnici s domaćim riječima iz 16. st. (Đurđevićo, Pergošićo, Lodereckerovo, Megiserovo i Vrančićevo djelo) gotovo uvijek sadrže i latinski, redovito kao polazni jezik. Latinski je nadjezični obrazac, dano i neupitno polazište o koje se omjeravaju ostali jezici.¹¹ Metoda njegova prikaza, kao ni njegov slovoпись, ne dovode se u pitanje; on nema ni prostornost¹² ni vremensku¹³ dimenziju – sveprisutan je, vječan i nepromjenjiv.

Staro rivalstvo između latinskoga i narodnih jezika postupno se transformira u međusobno rivalstvo vernakulara.¹⁴ U priručnicima latinskoga počinje se eksplicitirati svijest o vlastitu jeziku,¹⁵ koji se prvo u obliku glosa uključuje u njih. Štoviše, unutar hrvatskoga kulturnog prostora sve je življe zanimanje za izbor najprikladnijega idioma za pisanje, pa se i u vezi s djelima koja se bave latinskim raspravlja tom problemu.¹⁶

18. ST.: AFIRMACIJA NARODNOGA JEZIKA

U 18. st. habsburška je vlast uvidjela da je za ekonomski prosperitet, kao i uspješno provođenje prosvijećenog apsolutizma, nužno prigriti narodni jezik. Od polovice stoljeća država sve snažnije intervenira u školski sustav, s kulminacijom 1770-ih godina, kada se školstvo sekularizira, isusovački red zabranjuje i donosi novi školski program, prema kojemu latinski jezik više nije u temeljima izobrazbe.

I crkveno se prosvjećivanje, prvenstveno zbog niske razine obrazovanosti nakon potiskivanja Osmanlija, istovremeno okreće domaćem jeziku kroz izdavanje dvojezičnih gramatika,¹⁷ pa i otvoreno žaljenje na nebrigu za nj.¹⁸ Buđenje nacionalnog ponosa toliko se povežalo s jezikom da pisci čak počinju ubrajati latinski u jezike koji „kvare“ domaći

Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae, & Ungaricae, Venetiis 1595, [III].

14 Znakovito je u tom smislu Vrančićevo legitimiranje „dalmatinskoga“ jezika kao jednoga od najplemenitijih u Europi (*idem*, usp. i MICALIA, J., *idem*).

15 Npr. *Idem*, 3; BABYCH, T., *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyriis accommodata*, Venetiis 1712, 4.

16 Tako prijevori oko Mikaljiine gramatike nisu nastali zbog metode predavanja latinskoga, već zbog izbora jezičnoga varijeteta u „iliričkomu“ dijelu. Usp. ŠTEFANIĆ, V., Prilog za sudbinu Alvaresove latinske gramatike među Hrvatima. *Vrela i prinosi* 11 (1940), 17.

17 Radi se o franjevačkim gramatikama, Babićevoj (BABYCH, *idem*) i Šitovićvoj (LAURENTIUS DE GLIUBUSCHI, *Grammatica Latino-Illyrica ex Emmanuelle aliorumque approbatorum grammaticorum libris juvenutis Illyricae studiosae accommodata*, Venetiis 1713).

18 „... buduchi nase yezik starij odrugih yezika, i posljedni yezici nasu prirekli u kniha librij ...“ BABYCH, *idem*, 397.

8 Usp. SPRINGHETTI, E., *Storia e fortuna della Grammatica di Emmanuele Alvares*, S. J. *Humanitas* 13 (1960), 283–304.

9 Za primjer danskoga v. SKAPTE JENSEN, M., *The Language of Eternity: The Role of Latin in 16th-Century Danish Culture*, in: *Acta Conventus Neo-Latini Torontensis*, Ur. A. Dalzell et al., Binghampton 1991, 52–54.

10 CASSIUS, B., *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, Romae 1604. Pokazatelj ubrzanoga gubljenja položaja latinskoga u narednom razdoblju jest i nepostojanje drugoga izdanja. Štoviše, sljedeća gramatika narodnoga jezika bila je napisana na modernom jeziku (usp. KRAVAR, M., *Ilirički jezik u školi katoličke reforme*, in: Bartol Katić, *Zbornik radova o životu i djelu*, Ur. N. Kolumbić, Pag – Zadar 1994, 92).

11 Npr. u naslovu Habelićeva latinsko-„szlovenszkoga“ rječnika latinski je naveden kao medij za objašnjenja (HABELIĆ, J., *Dictionar ili rechi szlovenszke zvezoga ukup zbrane, u red posztyajene, i Diachkemi zlahkotene*, Nemski Gradec 1670).

12 Usp. predgovor u MICALIA, J., *Blago jezika slovinskoga illi Slovnike, u komu izgorazuje [!] rjeci slovinske latinski i diachi = Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum, in quo verba Illyrica Italice et Latine redduntur*, [Romae] – Laureti 1649, gdje se navode posuđenice iz svih jezika osim onih iz latinskoga.

13 Vrančić u Predgovoru kao u svoj rječnik uvrštene jezike nabrāja sve osim latinskoga (on kao da je bezvremenska podloga, oduvijek tu, pa ga ne treba uvrštavati) (VERANTIUS, F., *Dictionarium quinque nobilissimarum*

latinskoga.³¹ Počinju se pisati gramatike narodnoga jezika namijenjene školama,³² bujaju gramatike domaćega jezika namijenjene izvornim govornicima.

Prema kraju stoljeća ustaljuje se nova paradigma lingvokulturnih odnosa. Priziva se uloga latinskoga u kultivaciji domaćega jezika, ali se odbija njegovo nametanje novom vremenu.³³ Latinski ostaje u školskom programu kao poštovan predmet, ali više nije *primus inter pares*. U jezikoslovnim se djelima povremeno, ali sve rjeđe, javlja radi međunarodnog čitateljstva,³⁴ a njegova uloga kao metajezika poučavanja sasvim prestaje.

20.–21. ST.: LATINSKI KAO KULTURNI RELIKT

Već se u 19. st. gramatički rad getoizirao u školu i crkvu, prestavši biti vezan za drugovrsno (prosvjetiteljsko i političko) djelovanje. Početkom 20. st. dovršen je proces promjene mjesta latinskoga u nastavi. Autor latinske gramatike J. Golik poziva na ciljanost i ekonomičnost jezične pouke u školi, s potpunim podređivanjem njezine provedbe nastavnom planu i lektirnim piscima.³⁵

Kroz 20. st. razina poznavanja latinskoga u školi stalno je opadala; dvije školske gramatike³⁶ nisu donijele radikalne metodološke inovacije

u odnosu na prethodne, a posljednja od njih nepromijenjena se pretila više od pola stoljeća. U razdoblju od 98 godina (1899–1997) nije sastavljen nijedan veliki opći latinski rječnik,³⁷ dok nekoć nezamislivi jednojezičnici na domaćem jeziku postaju uobičajena pojava.

Nastava je latinskoga otprije bila ograničena na klasične pisce, no dok je u prošlosti korespondirajući sa živim latinskim, koji su intelektualci susretali u znanosti, književnosti, politici i Crkvi, mogla biti polazište za osvjetljavanje europskoga kulturnoga kontinuiteta u vlastitoj zemlji, kroz 20. st. ta se relacija u kolektivnoj svijesti izgubila. Latinski je sveden na kulturni relikv, a njegovo se dobro poznavanje prestalo očekivati od bilo koga osim uskih specijalista.³⁸ Stoga su stručnjaci latinisti, samo zbog poznavanja latinskoga, postupno postali najvažnija, često i jedina, spona s brojnim ostvarenjima hrvatske kulture iz prošlosti.

Premda latinski nikad nije sasvim nestao iz hrvatskoga kulturnog prostora, njegov se status u posljednja četiri stoljeća radikalno promijenio. Katolička je obnova u 16. i 17. st. donijela, uz institucionalno učvršćivanje položaja latinskoga, i porast zanimanja za narodni jezik. Politička je vlast (na obali Mlečani, a u zaleđu Habsburgovci) kroz 18. st. nastojala svoje jezike (njemački, odnosno talijanski) nametnuti kao kohezivni faktor u državi. Međutim, govornici lokalnoga jezika postali su svjesni potrebe njegove emancipacije, koju su sljedeća stoljeća i donijela.

Sve su se te promjene izravno odrazile na jezičnim priručnicima, preko kojih se stoga mogu i dobro pratiti. Sveprisutnost latinskoga u priručnicima postupno prerasta već od 16. st. u sve znatnije pojavljivanje drugih jezika, potom u ravnopravnu konkurenciju, pa u otvoreno oponiranje i naposljetku u tihi marginalizaciju latinskoga.

O temeljnosti kulturnoga položaja latinskoga u Hrvatskoj svjedoči i činjenica da su ključni trenutci razvoja narodnoga jezika (prva gramatika, gradnja stručne terminologije u priručnicima, usustavljenje općega

31 Npr. Kod Kunića ([KUNIĆ, F.], *Slovnica jezika latinskoga ilirski iztumačena za porabu mladeži bosanske s keratim i potrebitim rječnikom*, [S. I.] 1857) u primjerima se susreću Georg Skenderbeg i Marko Kraljević (likovi snažno prisutni u romantičarskim ilirskim predodžbama).

32 Još kod Babukićeva nema govora o školskoj upotrebi (BABUČIĆ, V., *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Zagreb [1836]).

33 Usp. VEBER, A., Kako treba pisati latinske slovnice za gimnazije, in: *Djela Adolfa Vebera, zagrebačkoga kanonika*, Zagreb 1889 [pisano 1852], 121–156.

34 Npr. u Akademijinu *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1880–1976 (s time da se ne podrazumijeva znanje latinskoga, usp. DANIČIĆ, Đ., Oglod [Dodatak: Materijali o rječniku], in: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio 23. zlatovr-znameniti*, Zagreb 1975–76 [pisano 1878], 7–8). Uz njemački se javlja u Iveković, F. – Broz, I., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1901.

35 Usp. GOLIK, J., Latinska gramatika. Misli o gramatici latinskoga jezika i autorkinika moje latinske gramatike za srednje škole. *Nastavni vjesnik* 9 (1901), 388–389.

36 GOLIK, J., *Latinska gramatika: za srednje škole*, Zagreb 1910; GORTAN, V. et al., *Latinska gramatika*, Zagreb 1954.

37 *Lexicon Latinitatis mediæ ævi Ingolavie*. Ur. M. Kostrenčić, Zagreb 1973–1978, najveće latinističko leksikografsko ostvarenje tom razdoblju, upućen je relativno malobrojnoj publici.

38 Jedan te isti rječnik 1899. je namijenjen svim gimnazijalcima, a 1980. se izjavljuje da bi za nj mogli biti zainteresirani tek „svi ljubitelji latinskoga jezika“. GORTAN, V., Predgovor ovom izdanju, in: *Mirko Divković, Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb [pretilak izdanja iz 1899] 1997[1980], V.

vokabulara kroz rječnike, programatski spisi) sve do zadnjih faza standardizacije imali latinski kao izražajni medij. Jedno su vrijeme za njegovo mjesto konkurirali talijanski, njemački i naposljetku domaći jezik, koji je u 19. st., kao i kod većine obližnjih naroda, odnio konačnu pobjedu u svim područjima.

ABSTRACT

Latin as a Supranational Element in Croatia: an Example of Language Handbooks

By a set of their features (the fact that they have been written and published, the choice of the metalanguage and of the languages described, direct authorial remarks, methods of dealing with certain topics) dictionaries and grammar books of a certain language can show what cultural status that language has among the intellectual and political elite. Decline of importance of Latin in Croatian culture, or denying its auxiliary role in sowing the seeds of the standard national language, can be very clearly traced in language handbooks. This paper has attempted to carry out an analysis of this phenomenon.